

en el seno de los servicios de información militares—, serán los protagonistas.

Esta *Geografía humana* va de la historia militar a la social. Maneja material poco trabajado por la historiografía, como las denuncias, la confección de ficheros sociopolíticos, los interrogatorios, la aparición de los servicios de vigilancia e información y sus archivos particulares, los evadidos, lo policial y lo ideológico. El control social. La represión. Aunque merece la pena una relectura de ciertas instituciones claves en todos estos procesos (como la constitución de las Redes Provinciales del SIPM, hasta ahora prácticamente desconocidas), esta investigación conforma un paso más en la comprensión de nuestro pasado más reciente y traumático. Ante todo, y siguiendo al autor, esta monografía trata «de recobrar el sentido y el significado que tuvo para aquellas personas que la vivieron, que la sufrieron, [la violencia franquista] a través de sus prácticas, de sus mismas voces, palabras, ideas anhelos y angustias [y] comprender por qué, cómo y quiénes crearon y estructuraron los aparatos de represión y, sobre todo, cómo triunfó una determinada mentalidad favorable al castigo que marcaría la sociedad de posguerra». Una posguerra (un pasado) en la que a buen seguro seguirá trabajando para llegar a comprender la división posterior de muchos de esos represores en lo civil (Brigada Político-Social, DGS) y lo militar (Segunda Bis). Un pasado, ahora, bien presente por los debates generados en torno a la exhumación del dictador, las condecoraciones vigentes a torturadores como Billy el Niño o la reciente desclasificación de papeles hasta 1968. Ojalá así sea.

Carlos Píriz
(Universidad de Salamanca)

David Ballester, *Vides truncades. Repressió, víctimes i impunitat a Catalunya (1964-1980)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2018, 376 pp.

Els últims anys, a poc a poc, des de diversos àmbits han anat sorgint iniciatives per recordar els casos de repressió ocorreguts durant l'última etapa del franquisme i els primers compassos de la democràcia parlamentària. Per bé que, en el terreny de les polítiques públiques, l'abast de les mesures aprovades ha estat generalment limitat, més actives s'han mostrat les entitats memorialístiques, així com alguns dels propis afectats i familiars seus. La causa oberta a la justícia argentina, en mans de la jutgessa María Servini, és probablement l'exemple més clar de la tenacitat d'aquests col·lectius. Un esforç que ha anat acompanyat, també, per l'aparició d'obres (periodístiques, autobiogràfiques) i de documentals. Menys abundant ha estat la producció historiogràfica, fet que ha provocat que l'imaginari social construït al voltant de la temàtica estigui més influït pel vessant militant i la voluntat de denúncia —del tot necessari— que no pas pel rigor.

L'obra de David Ballester *Vides truncades. Repressió, víctimes i impunitat a Catalunya (1964-1980)* intenta pal·liar algunes d'aquestes mancances per mitjà d'un recull dels casos de víctimes mortals de la violència estatal a Catalunya entre els darrers moments de la dictadura i la transició. A partir d'una aproximació a cada cas i corregint alguns errors que s'han anat repetint al llarg del temps, l'autor ofereix una quantificació de l'impacte dels crims d'Estat a Catalunya en aquells anys (vint víctimes mortals) i reconstrueix factualment cadascun dels episodis. Així mateix, fa un seguiment del seu impacte social i de les iniciatives judicials i memorialístiques impulsades *a posteriori*. La

principal conclusió, avançada ja en la introducció, reafirma el que alguns autors havien anat posant sobre la taula: l'alt grau de violència institucional que va caracteritzar tot el període.

Aquesta constatació permet reafirmar alguns dels arguments de la historiografia més sòlida sobre l'època. Principalment, la força adquirida per l'antifranquisme des de la dècada dels seixanta —notablement superior, per exemple, a les capacitats de l'oposició a l'*Estado Novo* portuguès—, factor que explica la deriva repressiva del règim i el seu replegament polític. Segurament, els dos episodis que millor exemplifiquen la capacitat de mobilització antifranquista són també els més coneguts: la mort d'Antonio Ruiz Villalba, fruit de la intervenció policial per desallotjar la factoria de la SEAT (octubre del 1971), i la de Manuel Fernández Márquez (abril del 1973), durant els enfrontaments entre treballadors de les obres d'ampliació de la central tèrmica del Besòs i forces policials. A més de clars indicadors dels elevats nivells de conflictivitat laboral que va viure l'àrea metropolitana de Barcelona, els dos casos evidencien també —fet que resulta encara més significatiu— l'àmplia resposta social suscitada per la repressió. Les col·lectes de diners, el lluïment de braçalets negres, les vagues de solidaritat o el pronunciament públic de diversos col·legis professionals esdevinguts arran d'aquests successos ens posen sobre la pista de l'amplitud assolida per les mostres de rebuig a la dictadura i, més important encara, de la incipient articulació d'una societat civil antifranquista.

Les víctimes posteriors a les eleccions generals del 15 de juny del 1977 són simptomàtiques, al seu torn, de la continuïtat de la mobilització al llarg de la transició, època caracteritzada, almenys fins al final dels anys setanta, per una gran eferescència

social en àmbits molt diversos. Així mateix, constitueixen una prova palpable de la pervivència d'algunes formes pròpies de la política d'ordre públic franquista en l'actuació del nou Ministeri de l'Interior, denominació que el govern de la UCD format després dels comicis va donar a la cartera de Governació. En aquest àmbit, Ballester subratlla la lentitud i insuficiència de la reforma policial, que, tot i un primer retoc (desembre del 1978), va haver d'esperar fins al març del 1986. Igualment, les unitats antiavalots heretades del franquisme no van ser substituïdes per les noves Unidades de Intervención Policial fins al 1989. I, malgrat la dissolució de la Brigada de Investigación Social, la manca de depuració entre els seus integrants va dificultar un canvi dràstic en el funcionament de la seva successora. No era però als agents, sinó principalment als responsables polítics, a qui corresponia la responsabilitat d'impulsar aquest gir.

La dialèctica entre mobilització als carrers i repressió centra, doncs, una part substancial de l'obra, que, d'aquesta manera, contribueix encertadament a reforçar la idea que “la democràcia es va guanyar al carrer”, i a un cost molt alt. No obstant això, el recompte numèric de les víctimes i la seva classificació permet a l'autor afegir altres elements a l'equació. De fet, les morts produïdes en el transcurs de manifestacions o mobilitzacions constitueixen una mica menys d'un terç del total, cosa que ens indica que la violència institucional anava molt més enllà de l'estricta contenció de la protesta. Un percentatge similar de la mortalitat va ser fruit d'accions catalogades dins de l'epítet de “gallet fàcil”: excessos policials de conseqüències mortals. Un altre 25 % correspon a defuncions ocorregudes sota custòdia policial. I encara un últim percentatge de les morts (un 15 %) és atribuïble a l'extrema dreta, espai

polític que, com bé assenyalava Ballester, estava imbricat de manera “més que evident” amb els estaments policials i d'informació. A pesar d'una casuística tan diversa, cal no confondre la multiplicitat de causes amb la fortuïtat d'aquest tipus de violència: tant la seva magnitud, com la impunitat dels seus responsables —factor sobre el qual es dirà encara alguna cosa—, ens parlen d'un període en què el poder distava molt de tenir una concepció mínimament garantista.

Les dades que ofereix David Ballester són significatives per elles mateixes, però el balanç es pot enriquir si les comparem amb les recollides per altres autors. Referència obligada és el pioner estudi de Sophie Baby, publicat en francès el 2012 i recentment editat en castellà: *El mito de la transición pacífica. Violencia y política en España (1975-1982)*. Tot i que les cronologies no són coincidents, i malgrat algun eventual error —com puntualitza Ballester—, en les xifres de Baby el nombre de víctimes mortals causades per la dissolució de manifestacions apareix proporcionalment més limitat: 32 d'un total de 238 (un 13 %). En contrast, les morts atribuïdes a l'extrema dreta (68, un pèl menys del 30 %) i, sobretot, les causades per “incidents policials” (132, una mica més de la meitat), hi tenen molt més pes. Les sis víctimes restants (un 2,5 %) corresponen a casos de tortura.

Més enllà de la disparitat d'àmbit territorial i de cronologia, les diferències de percentatge es deuen també al fet que, en el seu càlcul, Baby inclou militants d'organitzacions armades (descartats per Ballester) i delinqüents comuns (entre els quals Ballester no comptabilitza els morts en enfrontaments armats amb forces policials). Són probablement les diferències de criteri el que explica que, dins de l'apartat de “gallet fàcil” —equiparable al d’“incidents policials”—, la xifra per al conjunt espanyol i per

a una cronologia pràcticament coincident que aporta Ballester sigui sensiblement menor (101 víctimes mortals). En canvi, la que dona en l'apartat de repressió de manifestacions és major: 41 morts (gairebé una desena més dels que refereix Baby). Sigui quin sigui el criteri més adequat, en el terreny valoratiu l'estudi de Baby l'encerta en subratllar la incidència del clima de tensió alimentat per la violència protagonitzada per les organitzacions armades, responsables, en aquells mateixos anys (1975-1982), de més de 400 morts.

Per bé que amb algunes variacions, altres autors han ofert estimacions que no s'allunyen excessivament de tots aquests recomptes. En el cas del llistat inclòs per Gonzalo Wilhelmi com a apèndix al volum *Romper el consenso. La izquierda radical en la Transición española (1975-1982)*, publicat el 2016, el nombre de “víctimes de la violència política estatal” ascendeix a 253. Al marge d'errors concrets i d'algunes diferències en la categorització, la disparitat en el còmput global es deu principalment al major pes atribuït per aquest autor a les accions de la ultradreta o del “terrorisme d'Estat” (81 víctimes mortals), així com a les morts a causa de tortura (13). Sense oferir una relació de noms, i a partir dels registres recollits en una base de dades elaborada conjuntament amb Paloma Aguilar, Ignacio Sánchez-Cuenca (*Atado y mal atado. El suicidio institucional del franquismo y el surgimiento de la democracia*) parlava el 2014 de 174 víctimes mortals de la “violència estatal” (sempre prenent com a referència el període 1975-1982). Un càlcul que, tenint en compte que exclou la violència d'extrema dreta —criteri qüestionable, especialment perquè, en altres textos, l'autor la comptabilitza al costat de la protagonitzada per organitzacions independentistes i d'esquerra radical—, coincideix

deix *grosso modo* amb el de Baby. Entre la resta de llistats existents, molts d'ells amb abundants errors i omissions, és digne de menció el document elaborat el 2008 per Jon-Mirena Landa Gorostiza per encàrrec del parlament basc: *Informe sobre víctimas de vulneraciones de derechos humanos derivadas de la violencia de motivación política*. Si bé amb un abast temporal molt més ampli (1968-2008) i focalitzat al País Basc, els detalls que ofereix de cada cas el converteixen en una font de consulta bastant fiable.

Davant del ball de xifres i de criteris, una de les aportacions del llibre de Ballester consisteix a rescatar alguns episodis fins ara oblidats. És el cas de la mort de Lluís Benito Embid (octubre del 1964) a comisaria, on va acabar després d'una discussió amb un taxista a les Rambles de Barcelona. O de la de Luis Martínez Delso (juliol del 1969) a la presó Model, fruit del mal estat físic que arrossegava des de la seva detenció. Amb tot, com alerta el propi autor, és possible que el llistat de víctimes corresponent al període franquista tingui encara alguna llacuna, atesa l'opacitat informativa de l'època. A més d'aquesta dificultat, un altre dels murs contra els quals apunta Ballester és la impunitat de què s'han beneficiat els responsables dels crims d'Estat. Un cas especialment simptomàtic —i dolorós— és el d'Agustín Rueda, militant anarquista mortalment apallissat (març del 1978) per funcionaris de la presó de Carabanchel. Tot i les penes de fins a deu anys imposades en el judici (celebrat el febrer del 1988), tots els condemnats —entre ells, l'antic director del centre penitenciari— van sortir en llibertat al cap d'alguns mesos.

En el necessari camí cap a l'assoliment d'un coneixement rigorós i, al mateix temps, amb esperit crític sobre la repressió desplegada al llarg de les dècades dels seixanta i setanta, l'obra de David Balle-

ter contribueix a cobrir buits i a posar una mica d'ordre en les tipologies utilitzades, que no sempre han estat prou meticuloses. Resten encara, malgrat tot, diversos aspectes per abordar i molta reflexió de fons per fer sobre la naturalesa i les implicacions de les polítiques d'ordre públic i de seguretat d'aquells anys. En aquest sentit, la cesura que van significar les eleccions de juny del 1977 no pot ser ignorada com a frontera entre dues etapes amb una legitimitat clarament diferenciada. Precisament per això, la periodització que predomina en els treballs sobre la temàtica (1975-1982) no resulta probablement la més adequada. Alhora, però, la pervivència a partir del 1977 d'uns nivells de violència institucional inusualment elevats en contextos democràtics, fins i tot en una època convulsa com aquella —com demostra la comparació amb altres països—, obliga a aproximar-se al pas de la dictadura a la democràcia parlamentària més enllà d'una oposició dicotòmica entre les dues etapes. Això implica, entre altres coses, posar en qüestió el silenci i la impunitat que sovint ha envoltat els crims d'Estat, cosa que interpel·la directament les institucions i els governants vigents, i que posa sobre la taula de manera manifesta que la tasca de l'historiador no es pot pretendre desvinculada del present en què opera.

Pau Casanellas

(Universitat Autònoma de Barcelona)